

SHAYBONIYLAR DAVRI ME'MORCHILIK TARIXIDAN

Mirzayev Bekzod Nuraliyevich,

JDPU Tarix fakulteti O'zbekiston tarixi kafedrasasi o'qituvchisi

Mazkur maqolada shayboniylar davlatchiligi va unda budyodkorlik ishlarining o'zbek davlatchiligi tarixida tutgan o'rni haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: xon, xo'jalar, jo'ybori shayxlar, Shayboniyxon madrasasi, Abdurahim Sadr madrasasi, Baroqxon madrasasi.

В данной статье рассматривается шайбанская государственность и место сельскохозяйственных работ в истории узбекской государственности.

Ключевые слова: хан, Ходжалар, шейхи Джойбори, медресе Шайбани хана, медресе Абдурахим Садр, медресе Барак хана.

This article discusses Shayban statehood and the place of agricultural work in the history of Uzbek statehood.

Keywords: khan, Khojalar, sheikhs Joybori, madrasah of Shaibani khan, madrasah of Abdurahim Sadr, madrasah of Barak khan.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, mamlakatimiz jahon hamjamiyatining teng huquqli a'zosiga aylandi, yangi jamiyat qurish uchun tub o'zgarish va islohotlar amalga oshirila boshlandi. O'zbekistonda barpo etilayotgan siyosiy tuzum demokratik, huquqiy davlat bo'lsa, ijtimoiy tuzumni-qonun ustivor bo'lgan fuqarolik jamiyatidir. O'zbekistonda tarixiy jihatdan qisqa bir davr ichida milliy davlatchilikni barpo qilish, bozor iqtisodiga o'tish, xalqaro munosabatlarni yo'lga qo'yish va rivojlantirish bobida ulkan ishlar amalga oshirildi.

Mustaqillik tufayli o'zbek xalqining ko'p asrlik boy tarixiy, ilmiy, madaniy va diniy merosini o'rganish, undan xalqning umumiy va bebaho mulki sifatida foydalanishga keng yo'l ochildi. Ma'naviy boyliklar, qadriyatlar, davlat, millat, shaxsning bebaho xazinasini va taraqqiyot manbai hisoblanadi. Aynan ushbu ma'naviy va mafkuraviy asosni mustahkamlash hamda rivojlantirishda tarix fani alohida ahamiyatga egadir.

Zero, O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov ta'kidlaganidek: "...Tarix xotirasi, ... milliy o'zlikni anglashni, ta'bir joiz bo'lsa, milliy iftixorni tiklash va o'stirish jarayonida g'oyat muhim o'rin tutadi" [1,102].

Shuningdek, birinchi Prezidentimiz I. A. Karimov o'zining bir qator risola va nutqlarida ham "Milliy mafkurani shakllantirishdagi eng katta manba - bu haqqoniy yoritilgan tarixdir" deb ko'rsatadi [2,14].

Darhaqiqat, shayboniylar davri davlat boshqaruvida Amir Temur va Temuriylar davrida qaror topgan tartib-qoidalar, xususiyatlar bilan birga ko'chmanchi o'zbeklar davlatiga xos an'analar ham mavjud edi. Davlat boshqaruvida islomiy shariat va odat qonun-qoidalariga amal qilingan.

Aynan shu ma'noda davlat amaldorlaridan tashqari ruhoniylar ham hukmron sinf toifasiga kirardi. Ulamolarning bir qismi o'zlarini Muhammad payg'ambar avlodlari sayyidlar deb hisoblar edilar, bir qismi o'zlarini Muahmmad payg'ambarning choryor xalfalari – Abu Bakr , Umar, Usmon va Ali avlodlari deb hisoblar edilar va ular xo'jalar deb atalardi.

XVI asrning o'rtalariga kelib xo'jalarning obro'yi nihoyatda oshib ketdi, hatto kimning xon bo'lishi ham ularga bog'liq edi. Xo'jalar orasida eng obro'lilari jo'ybori shayxlar edi. Davlat boshqaruvida harbiy- ma'muriy amaldorlardan tashqari,ulamolar, din peshvolari, shayxlar va xo'jalarning, xususan , shaayx ul- islom, qozi kalon, mufti kabi diniy mansab egalarining ham ta'siri katta bo'lgan . Bu davrda , ayniqsa, Buxoro yaqinidagi Joybor qishlog'idan chiqqan xo'jalarning mavqeyi juda oshib ketdi.Mahalliy boshqaruv viloyat hokimlari qo'lida bo'lib, ular ham o'z boshqaruv tizimiga ega bo'lgan . Unga qo'shinga boshchilik qiladigan,aholidan soliqlarni yig'ib oladigan ,shariat qonunlarining to'g'ri bajarilishini nazorat qiladigan amaldor(rais)lar kirgan. Viloyatlar oz navbatida kichik ma'muriy birliklar :tuman,kasaba va mavzelarga bo'linib idora qilingan . Mahalliy boshqaruvning eng quyi bo'g'ini oqsoqol (kalontaron) tomonidan boshqariladigan qishloq jamoalari edi.

Buxoro xonligining bu davrdagi asosiy ma'muriy birligi viloyat (ulus) bo'lib, manbalarda Samarqand, Hisor, Balx, Temiz, Karmana, Qorako'l, Miyonko'l, Shosh (Toshkent), Turkiston, Farg'ona, O'ratepa, Marv kabi viloyatlar tilga olinadi. Poytaxt shahar va unga tegishli tumanlar xonning o'zi tomonidan tayinlangan.Viloyat hokimlari xon tomonidan tayinlangan.Odatda bunday yuksak mavqeiga xonning yaqin va ishonchli kishilari, qarindoshlari, yirik qabila boshliqlari,harbiy yurishlarda o'zini ko'rsatgan o'zbek sultonlari muyassar bo'lgan.

Shuni alohida aytib o'tish kerakki , xonlikning davlat chegaralari doimiy bo'lmay , tez-tez o'zgarib turgan. Ba'zi viloyatlar tashqi va ichki siyosiy vaziyatga qarab markaziy hokimyatga bo'ysunmay qo'ygan va ularni qayta bo'ysundirish uchun harbiy yurishlar olib borilgan.Shayboniylar qo'shini asosan otliq va piyoda askarlardan tashkil topgan.

Shayboniy hukmdorlar poytaxt Buxoro va uning atroflarini obod qilishga harakat qildilar. Ayniqsa, bu ishlar Abdulaxon ikkinchi (1534-1598) davrida

me'morchilikka katta e'tiborini qaratdi." Bu haqda akademik V.V.Bartold shunday Abdulaxon ikkinchini qoraxoniylar Arslonxon va Amir Temurdan keyingi buyuk quruvchi deb atagan. Darhaqiqat Abdulaxon ikkinchi qurdirgan bino va inshootlarni bugungi kunda ham Buxoro viloyatidan to Sirdaryo vohalarigacha uchratish mumkin." [3,61].

XVI asr davomida shu davming barcha muhandislik imkoniyatlari va jamiyatning ma'naviyat va madaniyati darajasiga mos ravishda ko'plab binolar, me'moriy majmualar, inshootlar bunyod etildi. Mir Arab madrasasi, Masjidi Kalon, Mag'oki Attori masjidi, Toqi Zargaron, Toqi Sarrofon, Toqi Telpakfurushon, Karmanadagi Hazrati Qosimshayx xonaqohi, Timi Kalon, Modarixon madrasasi, Oyposhsha oyim madrasasi, Govkushon madrasasi, Fathulla qushbegi madrasasi, Fayzobod xonaqohi, Do'stum madrasasi, Abdullaxon madrasasi, Tim, Chorsu fikrimizning yaqqol dalilidir.

Samarqandda ham shayboniylar nomi bilan bog'liq binolar anchagina. Chunonchi, Shayboniylar madrasasi va Abdurahim Sadr madrasasi, Toshkentda bino qilingan. Baroqxon madrasasi, Karmana yaqinida Zarafshon daryosi ustiga qurilgan ko'prik mashhurdir. Bu davrda Buxoro hukmdorlaridan tashqari mahalliy hukmdorlar va zodagonlar tomonidan poytaxt Buxoro va boshqa markaziy shaharlarda ham qurulish ishlarini amalga oshirishgan.

"Bularga misol tariqasida aytsak bo'ladiki Ubaydullaxon va Abdullaxon II ning piri Xoja Muhammad Islom Jo'yboriy va uning o'g'li Xoja Sa'duddinlarni (Xoja Sa'd) aytsak bo'ladi. Shayboniylar davrida qurilgan ko'plab me'moriy obidalar (masjidlari, madrasalar, sardobalar, hammomlar, ustaxonalar, savdo rastalari va kanallar, xonaqoh va b.) ota-o'g'il Xoja Muhammad Islom Jo'yboriy va Xoja Sa'duddinlarni nomlari bilan bog'liqdir. Xoja Islomning Gavkushon va Jo'ybor madrasalarida 8000 jildlik ulkan kutubxonasi bo'lgan. Xoja Sa'd rahnamoligida ham karvonsaroy, madrasa, sardoba, hammom singari inshootlardan tashqari Buxoro vohasining turli hududlarida (qorako'l, Xoja Peshku, Zandana) ko'plab masjid va minoralar qurilgan hamda ta'mirlangan. Ulardan Buxorodagi Gavkushon va Jo'ybor madrasalari, minorali Xoja Kalon jome masjidi, shuningdek, Vang'oz qishlog'idagi Toshmasjid va Vang'oz minorasi bizgacha saqlanib qolgan vahobatli me'moriy inshootlaridan hisoblanadi" [4,59].

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, ko'pgina qadimiy turarjoy binolari tagtugi bilan yo'q bo'lib ketgan. Ammo Shayboniylar davri me'morchiligi san'atining o'zi bir alohida madaniy meros sifatida namoyon bo'lib turibdi. Shu yerda ta'bir joiz bo'lsa, rus yozuvchisi N.V.Gogolning quyidagi fikrini bayon etish maqsadga muvofiqdir. "...Me'morchilik ham xalqning toshga bitgan yilnomasidir va u halok bo'lgan xalq haqida va uning adabiyoti va na afsonalari sozlay olmagandagina tilga

kiradi. Haqiqatdan ham me'morchilik tarixi insoniyat jamiyati taraqqiyotining naqadar ulkan va mashaqqatli yo'lni bosib o'tganligidan dalolat berib turadi. Shunday ekan Buxoro turar joy binolari me'morchiligi esa me'morchilik san'ati tarixini o'rganishda butun bir xazina bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida:xavfsizlikka tahdid:barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari.Toshkent: O'zbekiston 1997-102-bet.
2. Karimov I.A. Milliy Istiqlol mafkurasi- xalq etibor va buyuk kelajagiga ishonishidir.Toshkent:O'zbekiston 2000.14 -bet
3. Ahmedov M. O'rta Osiyo me'morchiligi tarixi.T:O'zbekiston nashriyoti.1995.61-bet.
4. Rajabov Q. Qiziltepa tarixi.Tamaddun nashriyoti.2015.59-bet.